

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-220-229>

УДК 37.091.3:[-043.86:-053.4]:316.3:006.52

ORCID ID 0000-0002-1681-0601

Вікторія Луценко,

науковий співробітник,

Інститут проблем виховання НАПН України,

м. Київ

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

***Анотація.** У статті висвітлено основні підходи до створення соціально-комунікативного середовища закладу дошкільної освіти, наголошено на його виховному та розвивальному потенціалі.*

Метою дослідження є висвітлення результатів аналізу психолого-педагогічної, соціальної літератури з проблеми дослідження та характеристика особливостей соціально-комунікативного середовища для розвитку старшого дошкільника в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. Завдання: 1) дослідити соціально-комунікативне середовище, як педагогічну проблему; 2) проаналізувати особливості соціально-комунікативне середовища сучасного закладу дошкільної освіти.

На констувальному етапі педагогічного експерименту було використано наступні методи: 1) теоретичні (аналіз і систематизація психолого-педагогічної, соціальної літератури, узагальнення та систематизація основних положень дослідження); 2) діагностичні: малюнок сім'ї (мета: вивчити дитячо-батьківські взаємовідносини; визначити провідних патернів поведінки кожного з члена сім'ї); опитування та анкетування батьків (мета: зібрати необхідну інформацію про сім'ю, визначити характер родинних взаємовідносин); 3) проектні методика, спрямовані на вивчення дитячо-батьківських взаємовідносин.

Серед основних сфер, на які спрямований процес соціалізації, виокремлюємо: діяльність, спілкування і самосвідомість – за всіма даними сферам відбувається розширення зв'язків людини з навколишнім світом. Порівняння отриманих результатів з науковими доробками, які стосуються певних аспектів створення соціально-комунікативного середовища для розвитку дитини старшого дошкільного віку, виявило, що презентоване дослідження підтверджує та розширює результати наукових розвідок, зазначених у статті.

У висновках наголошується, що соціально-комунікативне середовище закладу дошкільної освіти має великий потенціал для індивідуального розвитку дітей старшого дошкільного віку. Окрім того, важливим для індивідуального розвитку дитини є її успішна соціалізація, тож соціально-комунікативне середовище закладу дошкільної освіти здатне її забезпечити за умови тісної взаємодії усіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, вихователів).

***Ключові слова:** розвиток дитини старшого дошкільного віку, середовище, соціально-комунікативне середовище.*

Viktoriia Lutsenko,

*Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

SOCIAL-COMMUNICATIVE ENVIRONMENT AS A MEANS OF DEVELOPMENT OF SENIOR PRESCHOOLERS

Abstract. *The article highlights the main approaches to creating a social-communicative environment of a preschool education institution, emphasizing its educational and development potential.*

The purpose of the study is to elucidate the results of the analysis of psychological and pedagogical, social literature on the problem of research and to characterize the features of the social-communicative environment for the development of senior preschooler in the modern institution of preschool education. The objectives of the research are to explore the social-communicative environment as a pedagogical problem; to analyze the peculiarities of social and communicative environment of the modern preschool education institution.

At the constituent stage of the pedagogical experiment, the following methods were used: 1) theoretical (analysis and systematization of psychological and pedagogical, social literature, generalization and systematization of the main provisions of the study); 2) diagnostic: family drawing (goal: to study child-parent relationships; to identify leading patterns of behaviour of each family member); parenting surveys and questionnaires (purpose: to collect relevant family information, determine the nature of family relationships); 3) design techniques aimed at studying child-parent relationships.

Among the main spheres to which the process of socialization focuses are: activity, communication and self-awareness – in all these areas are expanding human relations with the outside world. Comparison of the obtained results with the scientific achievements concerning certain aspects of creation of social-communicative environment for the development of the senior preschooler has revealed that the presented research confirms and expands the results of the scientific researches mentioned in the article.

The findings emphasize that the social-communicative environment of a preschool education institution has great potential for the individual development of senior preschooler. In addition, the successful socialization of the child is important for the individual development of the child, so the social-communicative environment of the preschool education institution is able to provide it, provided that all participants in the educational process (children, parents, caregivers) work closely.

Key words: *development of senior preschooler, environment, social-communicative environment.*

Вступ. Сучасний дошкільний заклад – не лише заклад дошкільної освіти, а й простір щоденного життя дітей та педагогів, тож до сучасних освітніх пріоритетів належить системна організація освітнього простору й освітніх середовищ – саме вони забезпечують постійний, комплексний вплив на тих, хто здобуває освіту, з боку тих, хто її забезпечує.

Проведений аналіз науково-методичних джерел і сучасних тенденцій, що склалися в дошкільній педагогічній науці і практиці, дозволив сформулювати ряд протиріч між: необхідністю реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини як суб'єкта життєдіяльності, здатного ціннісно ставитися до себе, і традиційним знанням підходом до її розвитку, орієнтацією на формальні результати; нагальною потребою виховання особистості дошкільників різних статевих груп і недостатнім рівнем розробки теоретико-методологічного й технологічного забезпечення зазначеного процесу; процесами інноваційних змін, притаманних сучасному освітньому просторові України, і недостатньою

професійною компетентністю вихователів ЗДО у галузі створення та забезпечення необхідних умов щодо проектування освітнього середовища у ЗДО як засобу індивідуального розвитку дитини старшого дошкільного віку.

Аналізуючи соціальне освітнє середовище, слід брати до уваги його соціальні характеристики, які визначатимуть його розвивальний вплив. Таким чином, соціально-комунікативне середовище розуміємо як сукупність соціальних умов (комунікативних та розвивальних), що впливають на свідомість і поведінку дитини. У зв'язку з цим постає необхідність теоретичного осмислення й вирішення виховних завдань розвитку особистості в умовах соціально-комунікативного середовища закладу дошкільної освіти.

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що поняття «соціальне середовище» розглядають науковці в контексті соціальної педагогіки як її органічну складову частину. Такий підхід спостерігаємо в працях Алексеєнко (2005) та інших, проте у психолого-педагогічних дослідженнях проблема розвитку старшого дошкільника в соціально-комунікативному середовищі висвітлено недостатньо.

Мета та завдання. Метою дослідження є висвітлення результатів аналізу психолого-педагогічної, соціальної літератури з проблеми дослідження та характеристика особливостей соціально-комунікативного середовища для розвитку старшого дошкільника в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. Завдання: 1) дослідити соціально-комунікативне середовище, як педагогічну проблему; 2) проаналізувати особливості соціально-комунікативне середовища сучасного закладу дошкільної освіти.

Методи дослідження. На констатувальному етапі педагогічного експерименту було використано наступні методи: 1) *теоретичні* (аналіз і систематизація психолого-педагогічної, соціальної літератури, узагальнення та систематизація основних положень дослідження); 2) *діагностичні*: малюнок сім'ї (мета: вивчити дитячо-батьківські взаємовідносини; визначити провідних патернів поведінки кожного з члена сім'ї); опитування та анкетування батьків (мета: зібрати необхідну інформацію про сім'ю, визначити характер родинних взаємовідносин); 3) *проектні методи*, спрямовані на вивчення дитячо-батьківських взаємовідносин.

Загальна кількість дітей, охоплених констатувальним експериментом – 86 дітей, 160 батьків та 8 вихователів закладів дошкільної освіти № 100 «Казка» та № 424 м. Києва.

Результати дослідження. Цілком погоджуємося з висновками Виготського (2004), що середовище це перш за все те, що оточує людину, за допомогою чого вона розвивається, існує та живе. На його думку, життєве середовище людини складається з трьох компонентів: природного, соціального та техногенного. З одного боку, людину оточують земний ґрунт, повітря, водоймища, рослини, тобто об'єкти природного походження і створені ними екологічні системи. З другого боку, людину оточують інші люди. Форми спільної діяльності людей, що історично склалися і характеризуються певним типом взаємовідносин, утворюють

людську спільноту, або соціум.

Зрозуміло, що педагоги пов'язують середовище з розвитком людини, так Підласий (2004) вважає що середовище це – оточення особистості, яке можна звести до трьох груп: макрофактори (суспільство, держава, планета, космос), мезофактори (етнокультурні умови, тип поселення, де живе і розвивається людина), мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні навчальні заклади, групи ровесників, засоби масової інформації). Середовище в педагогічному плані – мікросередовище – це світ взаємопов'язаних предметів, явищ і людей, які постійно оточують дитину і обумовлюють її розвиток. У загальному розумінні, середовище – це світ, в якому живе і розвивається особистість за допомогою людей, предметів та явищ, які її оточують.

Соціум це специфічна система, свого роду організм, що розвивається за своїми особливими законами, які характеризуються надзвичайною складністю. У соціумі взаємодіє величезна кількість людей. Результатом їх зв'язків стають особливі форми життєдіяльності та особливе оточення, які створюються в окремих соціальних групах. Ці умови можуть впливати на інших людей, які не входять до цих груп. Все це утворює соціальне середовище. Таким чином, соціальне середовище це також сукупність суспільних відносин, що складаються в суспільстві (уклад життя, традиції які оточують людину, соціально-побутові умови, обставини, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю цих умов), домінуючі суспільні ідеї і цінності. Соціальне середовище існує завдяки численним взаєминам його членів та соціальних інститутів, тож чим більша і різноманітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніше його розвиток та різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

Дитина дошкільного віку постійно перебуває у соціальному оточенні, як однолітків, так й дорослих (батьків і педагогів) і, таким чином, включається у процес соціалізації, а соціалізація являє собою комплекс соціальних і психічних процесів, завдяки яким відбувається засвоєння дитиною знань, норм і цінностей, що визначають її як повноправного члена колективу. Це безперервний процес і необхідна умова оптимальної життєдіяльності особистості. Згідно з державним стандартом дошкільної освіти – БКДО (2012), соціалізація і комунікативний розвиток особистості дошкільника розглядаються як єдина освітня лінія – соціально-комунікативний розвиток.

Це переконливо свідчить, що домінуючим фактором індивідуального розвитку дитини старшого дошкільного віку виступає соціально-комунікативне середовище закладу дошкільної освіти. Аналізуючи соціальне освітнє середовище, слід брати до уваги його соціальні характеристики, які визначатимуть його розвивальний вплив. Таким чином, *соціально-комунікативне середовище розуміємо як сукупність соціальних умов (комунікативних та розвивальних), що впливають на свідомість і поведінку дитини.* Серед основних сфер, на які спрямований процес соціалізації, виокремлюємо: *діяльність,*

спілкування і самосвідомість – за всіма даними сферам відбувається розширення зв'язків людини з навколишнім світом в умовах соціально-комунікативного середовища.

За Леонтьєвим (1983), діяльність це активна взаємодія індивіда з навколишньою дійсністю, під час якої суб'єкт цілеспрямовано впливає на об'єкт, задовольняючи тим самим свої потреби. Види діяльності прийнято розрізняти за кількома ознаками: способами здійснення, формами, емоційною напруженістю, фізіологічними механізмами і таке інше. Основною ж відмінністю між різними видами діяльності є специфіка предмета, на який спрямований той чи інший вид діяльності. Предмет діяльності може виступати як у матеріальній, так і в ідеальній формі, при цьому за кожним конкретним предметом стоїть певна потреба, окрім того, жоден вид діяльності не може існувати без мотиву – невмотивована діяльність, з точки зору Леонтьєва (1983), є умовним поняттям.

Сфера спілкування і сфера діяльності тісно пов'язані між собою. В окремих психологічних концепціях спілкування розглядається як сторона діяльності, проте діяльність може виступати в якості умови, при якій може здійснюватися процес спілкування. Процес розширення спілкування особистості відбувається в ході збільшення її контактів з оточуючими, які, в свою чергу, можуть встановлюватися в процесі виконання тих чи інших спільних дій в процесі діяльності. Рівень контактів в процесі соціалізації особистості визначається її індивідуально-психологічними характеристиками. Провідну роль тут також грає вікова специфіка суб'єкта спілкування. Поглиблення спілкування здійснюється в процесі його децентрації (перехід від монологічної форми до діалогічної), особистість вчиться орієнтуватися на свого партнера, на більш точне його сприйняття і оцінку.

Третя сфера соціалізації, самосвідомість особистості, формується за допомогою становлення його Я-образів. Експериментально було встановлено, що Я-образи виникають у індивіда не відразу, а формуються в процесі його життєдіяльності під впливом різних соціальних чинників (Кононко, 1999; Рейполська, 2018). Структура Я-особистості включає в себе три основних компоненти: знання себе (пізнавальний компонент), оцінка себе (емоційний), ставлення до себе (поведінковий). Самосвідомість визначає розуміння особистістю себе як певної цілісності, усвідомлення власної ідентичності. Розвиток самосвідомості в ході соціалізації є контрольованим процесом, здійснюваним в процесі придбання соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності та спілкування. Таким чином, розвиток самосвідомості не може проходити поза діяльністю, в якій постійно здійснюється трансформація уявлень особистості про себе відповідно до подання, що складається в очах інших. Процес соціалізації, таким чином, повинен розглядатися з точки зору єдності всіх трьох сфер – діяльності, спілкування і самосвідомості.

Особливості соціально-комунікативного розвитку в старшому дошкільному віці є одним з базових елементів в системі становлення особистості дитини. Процес взаємодії з дорослими і однолітками впливає не тільки безпосередньо на соціальну сторону розвитку

дошкільника, а й на формування його психічних процесів (Рейпольська, 2018). Рівень даного розвитку в дошкільному віці прямо пропорційний рівню ефективності подальшої адаптації дитини у суспільстві (Кононко, 1999).

Нами визначено, що соціально-комунікативний розвиток дітей дошкільного віку включає в себе наступні показники:

- сформованість почуття приналежності до своєї сім'ї, шанобливого ставлення до оточуючих;
- розвиток спілкування дитини з дорослими і однолітками;
- готовність дитини до спільної діяльності з однолітками;
- засвоєння соціальних норм і правил, моральний розвиток дитини; розвиток цілеспрямованості і самостійності;
- сформованість позитивних установок щодо праці і творчості;
- наявність знань щодо безпеки життєдіяльності (в різних соціально-побутових і природних умовах);
- рівень інтелектуального розвитку (в соціальній і емоційній сфері) та розвиток емпатійної сфери (чуйність, співчуття).

Виділяють три основні компетенції, якими необхідно оволодіти дитині в ЗДО: технологічну, інформаційну та соціально-комунікативну. Розвиток дитини старшого дошкільного віку в соціально-комунікативному середовищі якраз спрямовано на формування в неї соціально-комунікативної компетентності. У свою чергу, соціально-комунікативна компетентність включає в себе два аспекти: 1) соціальний – співвідношення власних прагнень з прагненнями оточуючих – продуктивну взаємодію з членами групи, об'єднаними спільним завданням; 2) комунікативний – вміння отримувати необхідну інформацію в процесі діалогу – готовність надавати і відстоювати власну точку зору при безумовній повазі позицій інших людей – вміння використовувати даний ресурс у процесі комунікації для вирішення тих чи інших завдань (Рейпольська, 2018).

Аналіз результатів малюнків дітей, отриманих за допомогою методу «Малюнок сім'ї» демонструє наступне: 50% дітей відчуває дефіцит спілкування в сім'ї, 7% – вважає себе знедоленими і не потрібними; 23% – включає до складу сім'ї сторонніх людей; 10% – впевнено, що не мають жодних стосунків в сім'ї, а 10% – виділяє тільки одного члена сім'ї, ігноруючи інших. Отримані дані дозволили зробити висновок, що благополуччя сім'ї залежить не від її структури, а від стилів внутрішнього сімейного виховання. На малюнку вказані характеристики спілкування, отримані за допомогою діагностичного методу – «Малюнок сім'ї» (рис.1).

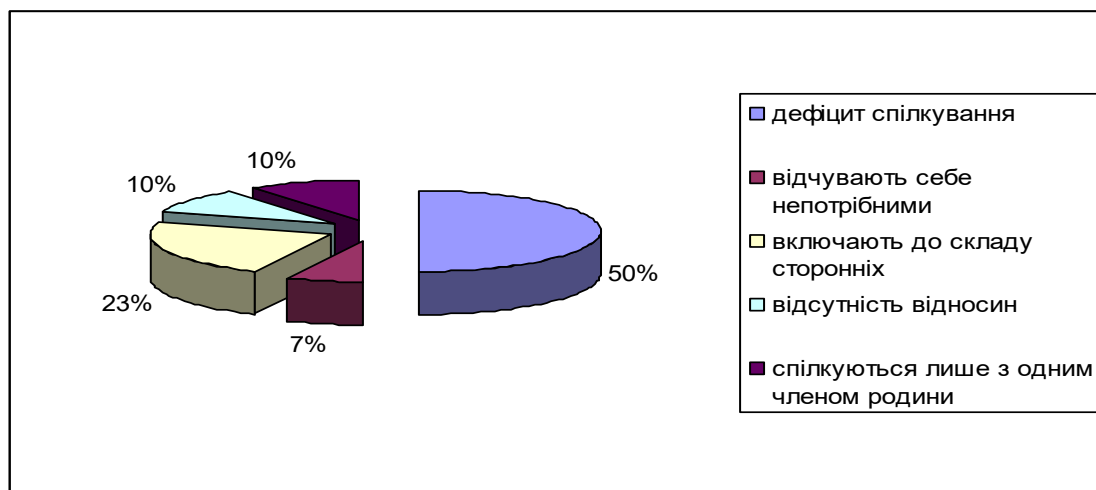

Рис. 1. Узагальнений аналіз результатів, отриманих за допомогою «Малюнку сім'ї»

Тому наступний етап нашого дослідження – вивчення типів виховання в цих родин, задля цього було використано опитувальник для батьків «Аналіз сімейних взаємовідносин», метою якої було визначити специфіку родинного виховання, встановити причини порушень за умови їх наявності. У результаті проведеної роботи було отримано наступні результати: жорстоке поводження – 5% родин (застосовують для виховання дітей покарання), нестійкий стиль виховання – 25% (виховання має ситуативний характер); підвищена моральна відповідальність – 30%, недостатність вимог (заборон до дитини) – 15%, емоційне відкидання – 25%. Результати унаочимо на рисунку 2.

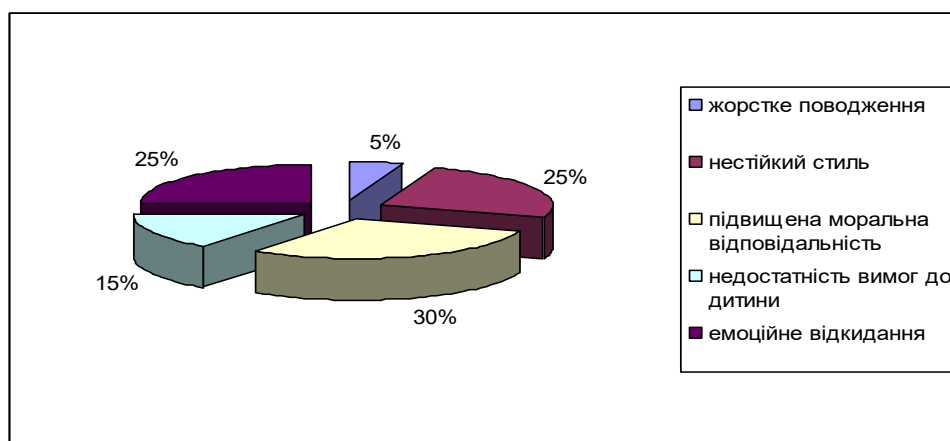

Рис. 2. Узагальнення результатів батьківського опитування

Таким чином, після проведення діагностики і спостереження взаємовідносин між батьками та дітьми, ми переходимо до діагностування вихователів закладів дошкільної освіти, їх професійного розвитку. При цьому, важливим для нас було: їх обізнаність із сучасними підходами гуманістичної педагогіки; спеціальними знаннями задля створення

(проектування) соціально-комунікативного середовища; розуміння проблем розвитку дітей у соціально-комунікативному середовищі; адекватна оцінка власного рівня фахової підготовки; потреба у консультативній допомозі з боку методиста; визнання професійного «вигорання».

Проаналізувавши отримані результати, з'ясували, що 18% вихователів майже повністю орієнтовані на сучасні підходи гуманістичної педагогіки, 32% усвідомили і прийняли факт професійного «вигорання», проте готові до взаємодії для його ліквідації, 14% вважають недоцільним спеціально створювати соціально-комунікативне середовище, бо діти і так спілкуються між собою, 16% – що проблеми у дітей пов'язані з характерними особливостями взаємовідносин у родині, 12% – недостатнім рівнем фахової підготовки, 8% – визнали, потребують консультативної допомоги.

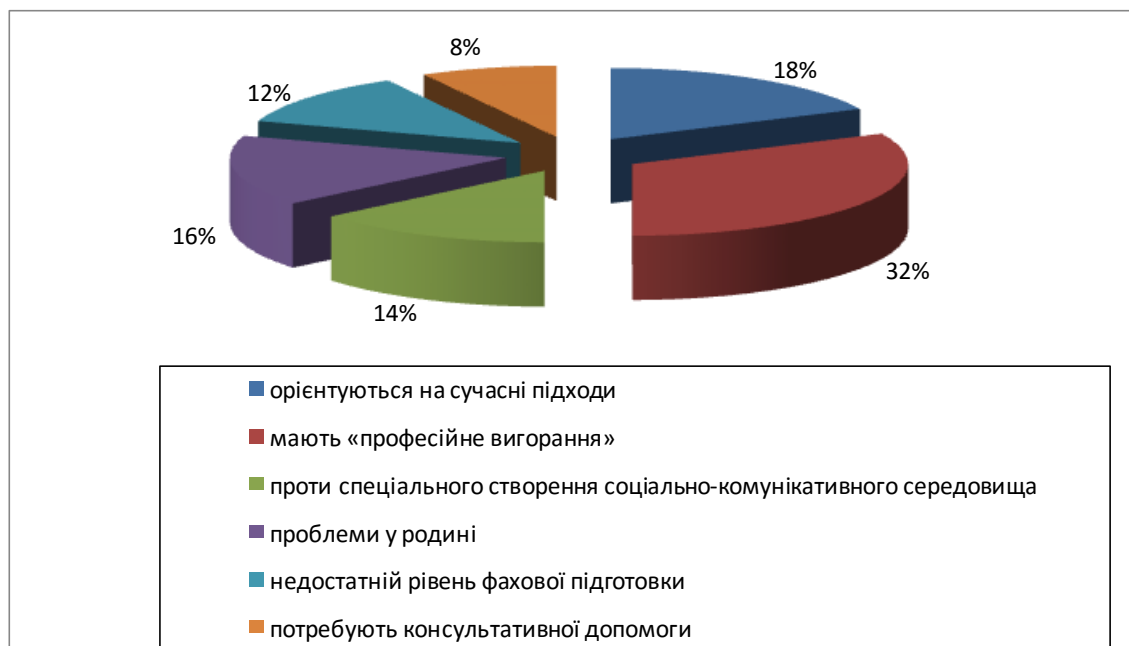

Рис. 3. Узагальнення анкетування вихователів

Таким чином, можна зробити висновок, що переважна більшість вихователів закладів дошкільної освіти готова до організації соціально-комунікативного середовища закладу дошкільної освіти, проте потребує консультативної допомоги.

Обговорення. Наше розуміння соціально-комунікативного середовища і його складових базуються на підходах дослідників до понять «середовище», «соціально-комунікативне середовище»: середовище це – сукупність природних умов життєдіяльності організму, сукупність соціально-психологічних і побутових умов життя людини, соціальної

групи (Крутій, 2009); що будь-який організм є «продуктом свого середовища» (Реан, 2012); середовище це, в широкому сенсі – всі фактори зовнішнього впливу на розвиток індивідуума (Фромм, 2017).

Наукові дослідження свідчать також про необхідність створення розвивального середовища в дошкільному закладі, функціонально моделюючого зміст дитячої діяльності (Крутій, 2009). Дослідники наголошують на необхідності широко використовувати методи, що активізують у дітей мислення, пошукову діяльність, елементи проблемного навчання. Важливим є активне використання ігрових прийомів, створення емоційно значущих соціально-комунікативних ситуацій, а провідною в освітньому процесі дошкільної освіти повинна стати діалогічна форма спілкування дорослого з дітьми, що сприяє розвитку активності дитини, почуття власної гідності й самоповаги (Крутій, 2009).

Висновки. В умовах кардинальних змін у політичній, економічній і соціальній галузях життя сучасного українського суспільства існує гостра потреба у виробленні якісно нового підходу до виховання підростаючих поколінь, безпосередньо пов'язаного з організацією цілісного виховного процесу. Аналіз результатів, отриманих під час констатувального етапу педагогічного експерименту, дослідження факторів, які впливають на формування особистості, свідчать, що в цілому вихователі дітей дошкільного віку позитивно ставляться до створення соціально-комунікативного середовища для розвитку дитини, проте готові до цього не всі. Окрім того, отримані експериментальні дані дозволити зробити припущення, що соціально-комунікативне середовище закладу дошкільної освіти здатне забезпечити успішну соціалізацію дітей старшого дошкільного віку, їх індивідуальний розвиток за умови тісної взаємодії усіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, вихователів). У подальших публікаціях буде висвітлено особливості проектування соціально-комунікативного середовища для індивідуального розвитку дітей старшого дошкільного віку та перевірено висунуте припущення.

Список використаних джерел

- Алексеевко, Т. І. (2005). Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику. *Соціальна педагогіка*, 1, 56-60.
- Базовий компонент дошкільної освіти України* (2012). Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatocnij.pdf>
- Выготский, Л. С. (2004). *Психология развития человека*. Москва: «Смысл».
- Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв* (2010). Упор. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД.
- Крутій, К. (2009). *Освітній простір дошкільного навчального закладу*. Київ: Освіта.
- Кононко, О. Л. (1999). Розвиток самосвідомості як запорука особистісного зростання дошкільника. *Дошкільне виховання*, 10.
- Леонтьев, А. Н. (1983). *Избранные психологические произведения*. Т. 2. Москва: «МГУ».
- Підласий, І. П. (2004). Практична педагогіка або три технології. *Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти*. Київ: «Слово».

Реан, А. (2012). *Психология детства*. Санкт-Петербург: «Питер».

Рейпольська, О. Д. (2018). Особливості розвитку особистості дитини дошкільного віку в процесі соціалізації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. 22.

Фромм, Е. (2017). *Мистецтво любові*. Харків: «КСД».

References

Aliexsieenko, T. I. (2005). *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka ditei hrupy ryzyku* [Social and pedagogical support for at-risk children]. *Sotsialna Pedahohika*, 1, 56-60.

Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Ukrainy [Basic component of preschool education of Ukraine]. (2012). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatochnij.pdf>

Vygotskii, L. S. (2004). *Psikhologiya razvitiia cheloveka* [Psychology of human development]. Moscow: Smysl.

Doshkilna osvita: slovnyk-dovidnyk [Preschool education: Dictionary]. (2010). Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD.

Krutii, K. (2009). *Osvitnii prostir doshkilnoho navchalnoho zakladu* [Educational space of a preschool educational institution]. Kyiv: Osvita.

Kononko, O. L. (1999) *Rozvytok samosvidomosti yak zaporuka osobystisnoho zrostannia doshkilnyka* [The development of self-awareness as a pledge of preschooler's personal growth]. *Doshkilne Vychovannia*, 10.

Leontev, A. N. (1983). *Izbrannye psikhologicheskie proizvedeniia: Vol. 2* [Selected psychological works]. Moscow: MGU.

Rean, A. (2012). *Psikhologiya detstva* [Psychology of childhood]. St. Petersburg: Piter.

Reipolska, O. D. (2018). *Osoblyvosti rozvytku osobystosti dytyny doshkilnoho viku v protsesi sotsializatsii* [Features of development of the personality of the child of preschool age in the socialization process]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats:Vol. 22*. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy.

Fromm, E. (2017). *Mystetstvo liubovi* [The art of love]. Kharkiv: «KSD».